
А. ТКАЧОВА

*доцент кафедри кримінології та КВП
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук*

УДК 343.9.01

Детермінація насильницької злочинності

Наукова стаття присвячена питанням детермінації насильницької злочинності, яка розглядається через аналіз конкретних умов життєдіяльності людей та причин їх зміни. Аналізується взаємозв'язок основних чинників в Україні, під впливом яких виникає феномен насильства та вчинюються насильницькі злочини. Розглянуті найбільш вагомі чинники детермінації насильницької злочинності, що існують у сімейно-побутовій та соціальній сферах суспільного життя.

Ключові слова: детермінація, насильницька злочинність, чинники, сімейно-побутова сфера.

Проблемами детермінації насильницької злочинності у своїх працях займалися такі вітчизняні кримінологи, як В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, В. О. Туляков та ін. На думку Б. М. Головкіна, детермінація – це підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складний процес породження, зумовлення взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій та станів оточуючої дійсності. Кримінологічна детермінація пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок

суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, у тому числі злочинної [1, с. 1].

Як відомо, характер суспільних відносин визначає зміст і спрямованість поведінки людей, їх ставлення до суспільних цінностей, вимог законності та правопорядку. При погіршенні умов життя і діяльності людей їх поведінка деформується, набуває криміногенних ознак та має протиправну спрямованість. Такі дії ґрунтуються переважно на суперечностях, пов'язаних із умовами життя людини у сферах праці, сім'ї, побуту, дозвілля, міжособистіс-

ного спілкування. Тому, розглядаючи насильницьку злочинність, варто аналізувати конкретні умови життєдіяльності людей, вивчати причини зміни цих умов. Важлива не тільки сама по собі констатація зв'язку якоїсь обставини з кримінальним насильством, але й виявлення характеру цього зв'язку.

Метою цієї публікації є спроба встановити, під впливом яких основних чинників в Україні виникає феномен насильства та вчиняються насильницькі злочини.

Система чинників насильницьких злочинів проти особи має найбільш складні взаємозв'язки. Це своєрідний комплекс явищ та процесів, що опосередковують соціальний вплив на формування та модифікацію поведінки. Процеси та явища соціально-психологічної природи за певних якісних модифікацій стають факторами, що породжують злочинне насильство. Необхідно структурувати комплекс цих явищ та процесів і виявити їх наслідки, що, у свою чергу, призводять до кримінального насильства і злочинних дій. Тож розглянемо найбільш вагомі чинники детермінації насильницької злочинності, що існують у сімейно-побутовій та соціальній сферах суспільного життя, де протікає повсякденне життя мільйонів людей.

Як відмічає Б. М. Головкін, сімейно-побутова сфера давно стала сприятливим середовищем для поширення соціального паразитизму, пияцтва, наркотизму, статевої розпусти, насильницької субкультури та антисупільних поглядів певної частини населення. Консерватизм, обмеженість соціального контролю, неформальний

характер взаємин істотно полегшили протікання зазначених процесів. Сімейно-побутова сфера стрімко втрачає свою захисну і рекреативну функцію та перетворюється у суспільно небезпечне середовище. У ньому між членами сімейно-побутової мікрогрупи все частіше виникають криміногенні конфлікти, що розв'язуються шляхом вчинення тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи [2, с. 85].

Серед найбільш вагомих чинників, що обумовлюють вчинення насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері, слід назвати проблему *насильства в сім'ї*. Як відомо, сім'я – це такий осередок суспільства, у якому об'єднані долі різних людей. Відрізняються також погляди кожного члена родини, цілі, потреби тощо. Завжди виникають певні суперечності, подолання яких залежить від уміння розуміти один одного, шукати компроміси. На думку соціологів, найчастіше суперечності загострюються й переростають у конфлікти в родині, де не малі, а дорослі діти. Нами встановлено, що у 65% випадків це конфлікти між чоловіками, у 28% випадків – між батьками та дорослими дітьми, у 7% випадків – між дітьми. Психологи, у свою чергу, звертають увагу на те, що кожен член родини – окрема особистість, у зв'язку з чим варто звернути увагу на специфіку сімейних міжособистісних відносин і суперечностей, що призводять до конкретних конфліктів. Проведені нами дослідження свідчать, що в цілому під час конфліктів батьки засто-совують насильство щодо дітей у 65% випадків, а діти стосовно батьків –

у 35% випадків. Однак якщо з-поміж дітей вибрати тільки неповнолітніх віком 14–17 років, то кількість випадків прояву насильства з їх боку збільшується до 80%. Але це стосується тільки сімей, де вчинялися злочини проти особи, коли реально існувала відповідна кримінологічна ситуація. За даними Б. М. Головкина, причинами сімейно-побутових конфліктів виступають зловживання одним із подружжя спиртними напоями (34%), матеріальна скрута (31%), відсутність самостійного житла (21%), підозри в зраді (12%) та ін. [3, с. 12].

Насильство в сім'ї має особливу специфіку. Воно належить до соціальної сфери, тому що завжди пов'язане з особливостями сімейних відносин. Проблема сімейного насильства широко обговорюється в ЗМІ. Її називають злободенною і пов'язують з насильством у країні в цілому, що набуває інтенсивного розвитку. Вивченням даної проблеми займаються представники різних галузей знань.

Конфліктологія звертає увагу на те, що конфлікти у суспільстві завжди набувають особливої значущості у періоди загострення соціальних суперечностей, під час різноманітних кризових ситуацій, соціальної напруги. Це саме суспільні конфлікти, що розуміються у широкому значенні. Однак найбільшого поширення у зазначені періоди набувають конфлікти, пов'язані із сімейними відносинами. Найчастіше вони призводять до насильства. За даними нашого дослідження, у 85% випадків наслідки дозвільно-побутових та сімейних конфліктів поєднані із кримінальним насильством, тільки на

сімейну сферу припадає 68%. Сімейні конфлікти, зазначають окремі вчені, завжди пов'язані з «фактором насильства». На їхню думку, варто відокремлювати не тільки сімейні конфлікти, але й пов'язані з ними діяння. Критерієм відмежування останніх від інших злочинів є доволі специфічна сімейна мотивація, елемент якої складають характерні для сім'ї форми насильства [4, с. 14–15]. Їх особливості (мотивації та насильства) завжди мають досить виразний прояв. Саме під таким кутом зору, підкреслюють вчені, варто розглядати сімейні злочини, переважну більшість яких становлять посягання на особу. Розглянемо сімейні конфлікти та пов'язані з ними злочини, зважаючи на аналіз практики і вивчення літературних джерел, а також проведені нами конкретні соціологічні дослідження.

Дані цього дослідження свідчать про те, що поміж усіх сімейних злочинів 12% складають вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Значна частка (24%) припадає на побої, катування, заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості та легких. Інші 48% – це згвалтування та різні кримінально карані дії сексуального характеру, хуліганство, доведення до самогубства, крадіжки, вимагання і навіть грабежі. Особливо помітно виявляються тут агресія та жорстокість.

На наш погляд, кримінальне насильство є своєрідним індикатором негативних тенденцій у суспільстві. Характер і масштаби такого насильства залежать від особливостей економічного, соціального, культурного розвитку держави. При цьому благополуч-

ним може бути тільки те суспільство, у якому рівень суспільної небезпеки та соціальної напруженості, що завжди пов'язані з кримінальною ситуацією, не перевищує визначеної межі. Обґрунтування ж цієї межі – проблема особлива. Як свідчить історія, злочинність і пов'язане з нею кримінальне насильство – явища вічні. Цілком викоринити злочинність неможливо. Можна по-різному називати злочини (експеси, делікти, правопорушення), але не можна викоринити те, що у кожному конкретному випадку є наслідком суперечностей між особою та суспільством, конфліктів між людьми. Слід не допускати зростання злочинності вище тієї межі, перехід через яку призведе до суспільної небезпеки та соціальної напруженості. Останнім часом у нашій країні змінився традиційний підхід до визначення взаємозв'язків між злочинністю та її соціально-економічними умовами. При погіршенні цих умов масштаби кримінального насильства розширюються, відбувається зростання злочинності в цілому, а при поліпшенні – криміногенний рівень знижується. Наявність даного взаємозв'язку можна проілюструвати сформованою в країні соціально-економічною ситуацією, що десятиліттями залишається несприятливою.

Сприяє поширенню кримінальної психології погіршення *рівня та якості життя* людей у країні. Для реальних оцінок добробуту населення різних країн британським аналітичним центром був розроблений рівень процвітання країн світу (The Legatum Prosperity Index) – комбінований показник, що включає заробітну плату, якість

медицини й освіти, свободи для ведення підприємницької діяльності, рівень безпеки, екологія, рівень корупції, особиста свобода, соціальний капітал та інші (всього 79 показників благополуччя). Серед 142 країн світу Україна посідає 71 місце. Для порівняння: Казахстан 46 місце, Білорусь – 54, Росія – 62 місце у рейтингу. Найгірші показники наша держава має у сфері управління – 121 місце та в економіці – 110 місце [5, с. 24].

За даними ООН, яка досліджує рівень життя у 160 державах світу, в Україні на межі бідності перебувають близько 80% населення [5, с. 99]. При цьому у нас має місце таке ганебне явище, як бідність працюючих людей. За підрахунками Держкомстату України трудова зайнятість населення становить трохи більше 60%, а рівень зареєстрованого безробіття – 8% від загальної кількості працездатного населення [5, с. 125–126]. Іншими словами, мінімум 40% економічно активних громадян виключені із сфери суспільного виробництва, не мають стабільних джерел доходів і утворюють групу ризику щодо пошуку нелегальних джерел засобів до існування, у тому числі кримінальних. На обліку у службі зайнятості в середньому перебуває понад 520 тис. безробітних громадян, хоча за оцінками незалежних експертів їх число у рази більше [5, с. 121]. Стабільно низькою залишається купівельна спроможність населення. Щорічні обстеження Держкомстатом домогосподарств засвідчили, що лише 10% опитаних мали доходи, необхідні для пристойного життя, і заощадження; 49% – повідомили про задоволення повсякденних потреб

(у харчуванні, одязі, оплаті комунальних послуг, проїзді у транспорті), при цьому купувати товари тривалого користування, повноцінно відпочивати і лікуватися не можуть собі дозволити; 38% – постійно відмовлялися від найнеобхіднішого, крім харчування, а 3% – не змогли навіть повноцінно прохарчуватися. Реальна цифра щорічного індексу інфляції (споживчі ціни) в державі сягає 18–25% проти 4–8% за офіційними розрахунками уряду [5, с. 133]. Строкатою виглядає соціально-статусна структура населення за можливостями доступу до ресурсів, необхідних для задоволення потреб та інтересів. За усередненими оцінками фахівців, в Україні приблизно 3–5% населення – це заможні люди, від 17 до 40% – середній клас і близько 60% – становлять бідні верстви населення [6, с. 122].

Різка стратифікація населення за рівнем доходів, доступом до соціальних послуг, умовами та якістю життя породжують криміногенно небезпечну соціальну нерівність, що у свою чергу детермінує соціальне напруження і знижує межу та міру законослухняності значної частини суспільства. В умовах, коли більша половина населення не може задовольнити елементарні споживчі потреби за легальні доходи, люди масово вдаються до пошуку додаткових доходів, у тому числі шляхом вчинення правопорушень і злочинів. Взаємопов'язані економічна, соціальна та духовна депривації не тільки ослаблюють механізми соціального контролю, стимулюють масові відхилення громадян від моральних і правових норм, серед яких чинне міс-

це посідають порушення кримінально-правових заборон.

Значний вплив на формування психології насильства справляють *деформації суспільних цінностей* у молодіжному середовищі. Останні тягнуть за собою моральний занепад та духовне спустошення молоді. Соціологічні опитування свідчать, що нинішнє покоління спокійно і толерантно ставиться до випадкових або комерційних сексуальних стосунків (50% респондентів) [7, с. 24], вживання психоактивних речовин, зокрема алкоголю (65%) [8, с. 142–143], наркотиків групи канабіоїдів (35%), вважаючи їх атрибутами стильного і престижного способу життя [8, с. 152–153]. Окремі представники молоді прихильно ставляться і виправдовують крадіжки (15%), ухиляння від сплати податків і хабарництва (24%), більш ніж кожен десятий виявляє готовність за грошову винагороду вчинити злочин [9, с. 171–173]. Слід враховувати, що ці показники можуть виявитися суттєво вищими серед молоді, яка не працює і не навчається, має низький соціальний статус, відчуває брак можливостей для досягнення життєвого успіху і самореалізації. Сильний вплив моралі на поведінку у повсякденному житті визнає лише 44%, натомість кожна десята молода людина взагалі не сприймає еталони моральності [10]. Вивчення рівня правосвідомості сучасної молоді засвідчило готовність лише 31% опитаних беззаперечно дотримуватися правових норм у повсякденному житті, майже половина (49%) воліє робити це вибірково, залежно від життєвих обставин, кожна п'ята молода людина висловила

позицію ігнорування правових вимог. Серйозні матеріальні труднощі детермінують прагнення $\frac{2}{3}$ молодих людей домогтися підвищення рівня власного добробуту будь-якою ціною [11, с. 91]. Приблизно третина із них готова це робити кримінальним шляхом. Як бачимо, у молодіжному середовищі спостерігається серйозна суперечність між догматикою і прагматикою суспільних цінностей та моральних уявлень. Останнім часом окреслилася тенденція до погіршення соціального самопочуття молоді, шириться апатія і негативізм. Понад 70% молодих людей не відчують себе господарями власної держави, приблизно стільки ж незадоволені своїм соціальним статусом, і відповідно не бачать соціальної перспективи в Україні [12, с. 147]. Тільки близько 7% молодих людей почуваються щасливими. Негативну тенденцію демонструють показники упевненості у завтрашньому дні: у 2006 р. 57,1% опитаних висловили занепокоєння щодо погіршення ситуації, 2007 р. – 62,0%, 2008 р. – 89,1% [13]. Кризові негаразди дали поштовх до нового витку аномії, сприяли зростанню емоційної напруги й агресії в суспільстві, обумовили девальвацію людської честі і гідності, здоров'я та життя. Українське суспільство повсякденно демонструє молоді приклади цілковитої беззахисності простої людини у відстоюванні своїх прав і законних інтересів, різкою нерівністю можливостей і доленосних перспектив залежно від соціального походження, матеріального становища батьків, наближення до влади тощо. Конфлікт між матеріальними домаган-

нями молоді та реальними умовами буття позначається на погіршенні морально-психологічного мікроклімату у молодіжному середовищі, призводить до стрімкого поширення корисливої психології, масової готовності здобувати засоби існування корисливими насильницькими посяганнями.

Значну роль у відтворенні насильницьких злочинів відіграє *бродяжництво і безпритульність*. Загальними рисами осіб, які ведуть бродяжницький спосіб життя та не мають постійного місця проживання є втрата суспільно корисних зв'язків, відсутність власного життя і проживання у місцях, не призначених для нормального задоволення повсякденних життєвих потреб, соціальне відчуження, підкорення неформальним правилам поведінки, вороже ставлення до оточуючих та орієнтованість на кримінальні форми поведінки. За даними дослідження Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, кількість безпритульних дітей віком від 10 до 18 років в Україні становить близько 150–160 тис. [14]. Серед причин залишення місця проживання дітьми превалюють складні життєві обставини (55 %), самовільне систематичне залишення місця проживання (31 %), насильство в сім'ї (14 %) [15, с. 184]. Безпритульні діти характеризуються педагогічною занедбаністю, зловживанням психоактивними речовинами, мають розлади психіки та поведінки, перебувають у конфлікті із законом, вчиняють правопорушення і насильницькі злочини проти своїх однолітків на вулицях та в інших громадських місцях.

Наступним чинником детермінації насильницької злочинності виступає *алкоголізація і наркотизація* населення. Дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я свідчать, що українська молодь займає одне з перших місць у світі в рейтингу споживання алкоголю серед дітей і молоді, 40% із яких вживають спиртні напої принаймні раз на місяць [16]. Близько ½ учнів 10–11 класів і першокурсників ПТУ щотижня вживають слабоалкогольні напої, до складу яких входить етиловий спирт [17]. Міжнародні опитування молоді в Україні констатують, що 34% першокурсників ПТУ мають досвід вживання наркотиків групи канабіоїдів [18]. За даними Міністерства охорони здоров'я України загальна кількість осіб, які зловживають спиртними напоями становить понад 650 тис. осіб, із них значна частина — молодь віком від 25 років [14]. За спільними оцінками Міністерства охорони здоров'я України, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародного альянсу ВІЛ/СНІДу в Україні, UNAIDS число споживачів ін'єкційних нар-

котиків лежить у межах 325–425 тис. осіб, основна маса яких — молодь до 35 років [12, с. 172]. Міжнародні експерти вважають, що найближчим часом кількість усіх наркозалежних в Україні може сягнути 1 млн осіб [19]. Найбільш виразно зв'язки наркотизації із насильницькою злочинністю можна відстежити на прикладі аналізу даних про злочини, вчинені особами, хворими на наркоманію та особами, що вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння. За даними Д. О. Назаренка, у структурі злочинів, вчинених наркозалежними особами, 25% становлять загальнокримінальні злочини проти власності, ще 41% займають злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, 19% — це вбивства та тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, 12% — хуліганство і зґвалтування, решта — інші злочини [15, с. 127].

Окрім наведених, вирізняються й інші чинники породження кримінального насильства та вчинення насильницьких злочинів, що можуть стати предметом дослідження в інших публікаціях.

Список використаної літератури

1. Головкін Б. М. Причинність в системі детермінації злочинності // Теорія і практика правознавства [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін. — Режим доступу: nauka.jur_academy.kharkov.ua/download/el...11.pdf. — Заголовок з екрана.
2. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері / Б. М. Головкін. — Х. : Нове слово, 2004. — 252 с.
3. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Б. М. Головкін. — Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2003. — 20 с.
4. Зулкарнеев Р. М. Предупреждение убийств членов семьи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. М. Зулкарнеев. — М. : МГУ, 1998. — 24 с.
5. Копилова М. Соціально-економічні фактори, що детермінують злочини проти власності на курортах південно-східного узбережжя АР Крим / М. Копилова // Право України. — 2010. — № 3. — С. 246–252.

6. Моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2012 рік. – К. : Центр перспективних соціальних досліджень, 2013. – 142 с.
7. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
8. Лазоренко Б. П. Проблема молоді: шляхи самоздійснення / Б. П. Лазоренко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 273 с.
9. Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді: соціологічний вимір (за результатами національного соціологічного опитування підлітків та молоді 10–22 роки). – К. : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2005. – 256 с.
10. Кудрявцев В. Н. Преступность и нравы переходного общества. – М. : Гардарики, 2002. – 238 с.
11. Соціальні проблеми молоді в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/april08/27htm>.
12. Зальгіна Н. А. Аддиктивное поведение молодежи: профилактика и психотерапия зависимостей / Н. А. Зальгіна, Я. Л. Обухов, В. А. Поликарпов. – Минск : Прописи, 2004. – 196 с.
13. Про становище молоді в Україні: (Щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001–2006 рр.) : щоріч. доп. Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / Т. В. Безулік, А. І. Білий, Є. І. Бородін та ін. – К. : Гопак, 2006. – 360 с.
14. Опитування соціологічної служби Центру Разумкова: Яким чином протягом минулого року змінилася впевненість громадян у завтрашньому дні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/print.php?ing=UKR&&poll_id_ – Заголовок з екрана.
15. ЮНІСЕФ нарахував в Україні у 10 разів більше безпритульних підлітків, ніж офіційна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/36520>.
16. Назаренко Д. О. Фонові для злочинності явища: феномен, детермінація та протидія : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08/ Д. О. Назаренко. – Х. : ХНУВС, 2014. – 479 с.
17. Проблема – Алкоголізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=961655&cat_id=94753.
18. Алкоголізм серед дітей та молоді – проблема, яку необхідно вирішити [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/printable_article?art_id_ – Заголовок з екрана.
19. Поширеність вживання наркотичних речовин серед загального населення та серед молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/printable_article?art_id_ – Заголовок з екрана.
20. Нагорна А. М. Наркоманія: адаптація молоді до праці та життя : монографія / А. М. Нагорна, В. В. Безпалько. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2005. – 384 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2014 р.

Ткачева Е. Детерминация насильственной преступности

Статья посвящена вопросам детерминации насильственной преступности, которая рассматривается через анализ конкретных условий жизнедеятельности людей и причин их изменения. Анализируется взаимосвязь основных факторов в Украине, под воздействием которых возникает феномен насилия и совершаются насильственные преступления. Рассмотрены наиболее значимые факторы детерминации насильственной преступности, существующие в семейно-бытовой и социальной сферах общественной жизни.

Ключевые слова: детерминация, насильственная преступность, факторы, семейно-бытовая сфера.

Tkachyova O. Determination of violent crime

The scientific article is devoted to the problem of determination of violent crime through the analysis of concrete conditions of people's life and the reasons of their changing. The

author analyzes the causes and conditions for violent crimes committing. The most important factors of violent crime determination that exist in family and domestic and social spheres of society's life were considered. System reasons of violent crime against the person is the most complex relationship. It is such sort of complex phenomena and processes that mediate the social influence on the formation and modification of behavior. Among the most important reasons for the violent crimes in the family and domestic sphere was found the problem of domestic violence. Criminal violence is kind of an indicator of negative trends in the society. The nature and scale of the violence depend on the characteristics of economic, social and cultural development. The deterioration of living and quality of life in the country promotes criminal psychology. Deformations of social values among youth have a significant influence on the psychology of violence development. Vagrancy and homelessness play the significant role in the reproduction of violent crime. Another factor in the determination of violent crime acts is alcoholism and anesthesia of population. In a scientific article the author has attempted to establish the main factors for the origin phenomenon of violence and commission of violent crimes in Ukraine.

Keywords: determination, violent crime, factors, family and domestic sphere.